

RÁBA GYÖRGY

Bessenyei György

Megjelent: Bessenyei György: *Magyarországnak törvényes állása*, II. „Magyar Irodalmi Ritkaságok, 56.” Szerkeszti Vajthó László. Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, Budapest, 1941, 5–10. A szöveget betűhíven közöljük.

Bessenyei György az idő mostoha gyermeke. Vannak, akiket kedvel e szeszélyes anya, arcát felfedi előttünk, másokat bujtat, homályba rejt, talán csak századok múltán kerülnek az emberi szem látókörébe. Bessenyeiről joggal mondhattuk még néhány évvel ezelőtt is, amit Klopstock-ról Goethe: mindenki dicséri, de senki sem olvassa. Ma már rátalálunk szövevényes eszméi, tervei között az útjelzőkre, tiltakozik vagy helyesel a lelke a szerint, hogy az értelem kedves vagy ellenszenves gondolattal foglalkozik. Mint a gyerek, aki cse-resznyeropogtatás közben hol kukacosra, hol mézédésre bukkan.

Egyéniségére a „növendék” jelző illik legjobban. Mások véleménye erősen befolyásolja kiegyensúlyozatlan lelkivilágát. Amikor bekerül a bécsi társaságokba, még nincs műveltsége, darabos és parlagi, a finom dámák és urak ismeretei leverő hatással vannak rá. Tizenegy éven át tanul, hogy a bántó szellemi egyenlőtlenséget el-tüntethesse. De nemcsak a múltó jelenségekkel szemben tekintély-tisztelő, műveiben is csupán olyan állásfoglalást követ, amelynek nemesrozsdája biztosítja a harcállóságot. Egyéni szempontokat ritkán és akkor is félve vet fel. Fájdalmas óvatosságát maga is érzi és mintegy önmagát nyugtatva beszél a „józan okosság”-ról. Leginkább Voltaire-t tiszteli. A magyar irodalomnak vannak ilyen ösztönzői Jacobus de Voragine-től Erasmuson át Baudelaire-ig, akiknek buzdító hatása nemzedékekre terjed. Voltaire sziporkázó szelleme sem csak a híres testőr-író hódította meg. A teréziánus, de különösen a jozefinista magyarság rajong érte.

Eckhardt Sándor szerint a felvilágosodás Magyarországon általában mint ideális eszmeközlés hatott.¹ Bessenyei is csak belátással hajlik a felvilágosodás eszméihez, teljesen sohasem azonosul jellegzetes sajátosságával, az értelem korlátlan lehetőségein érzett lelkesedéssel. Francis Bacon óta a hit helyét a haladás foglalja el: számára csak változás van, az emberi értelmet nem tartja képesnek metafizikai problémák megoldására. Az eszmék hordozója az ember, az embertől pedig Bessenyei nem sok jót vár. „Tudd meg hát, hogy az Isten örökké

¹Eckhardt Sándor:
*A francia forradalom
eszméi Magyarországon*,
1922.

²A szenzualizmus John Locke (1632–1704) angol filozófus nevéhez fűződik. Elmélete szerint az értelmet az érzéki tapasztalás tölti meg tartalommal. Non est in intellectu, quod non fuerit in sensu.

³Robinet: *De la nature*, 1761.

egy igazság, egy törvény megmarad és csak az emberek oszcolhatnak sok törvényre, igazságtalanságra s bolondságra” — mondja *A törvénynek útja*-ban. Mi sem áll távolabb a szenzualista Bessenyeitől, mint Voltaire biztonsága, könnyedsége, kedélyének parttalan áradása.² Számára Voltaire a nagyok nagyja, csúcs, azonban tépelődő, északi lelkének soha el nem érhető. A ferney-i remete magánya udvari élet, Bessenyei udvari élete is magány. Ferney-t és Pusztakovácsit nemcsak a mappán választja el számtalan mérföld egymástól.

A rengeteg problémát nem tudja minden visszahatás nélkül feldolgozni. Elveszti a talajt lába alól, semerre sem talál kivezető utat. Átfogó szemléletekben igyekszik megkapaszkodni, így a természeti harmónia herakleitosi elvében, amit Robinettől tanul.³ A természetben a jó és a rossz egyaránt szükséges, mert egyensúlyban tartják egymást. Az angyalok hitelét is az ördögök biztosítják. A természet bölcsességéről *Az embernek próbája*-ban tesz tanúságot:

*Ellenkezésekbe ismértetik minden;
Ezek indultak-meg az örökös renden.
Ha egész Világunk tsak feketét mutat,
Hol leljük a' kies zöldségekhez utat?
Ha soha szomorú napot nem érhetünk,
A' nyájas időkbe hogy gyönyörködhetünk?
Hová lesz a' szépség, ha a sunda el-vész?
Édes sebek nélkül a' szerelem mit tész?
Tsudálatos rendi a' külömbségeknek,
Melly nagy ajándéka lettél az egeknek!*

Van Bessenyeiben valami platonai erejű lelkesedés az emberi rend, a harmónia ideája iránt. Tűzön-vizen át próbál közelébe férkőzni, hogy új lángablóként a halandók körébe hozza. Nem az embereket akarja boldogítani, hanem az igazság utáni vágy, a régi görög hasonlattal élve, kígyómarásként beveszi magát a vérébe és egész testét elönti. Nem baj, hogy ő maga közben elkopik, megvénül, csak a tiszta harmónia megvalósulhasson! Miképp lehet az, hogy az emberiség annyi ezer esztendő után sem tudta elérni? Ezt kutatja a vallás, történelem, bölcsélet, erkölcs sűrű vadonában, a kozmosz földi észszel felérhető vonatkozásaiban, míg egyre jobban belebonyolódik problémáiba és a magány lassan és végkép rázárja ajtaját. Bessenyei a csodálatos utazó, aki eltéved és elvész a világűrben. Pusztakovácsi remeteségében érzi közelegni a halál angyalait, de még ott is félig holtan, elfeledve kisgyerekekkel bajlódik. Nem a köznapi ember szeretet, hanem a földi tökéletesség utáni kívánság nyilvánul meg ebben. A szinte emberfeletti Platon mondatja egyik dialógusában, úgy hiszem, a Gorgiasban: jobb igazságtalanságot elszenvetni, mint elkövetni. Csak ehhez a magasztos vaksághoz tudom hasonlítani a nagy magányos olthatatlan szomját, mely céljában személytelen és így a legtisztább, az igaz, az emberi rend után.

Platon még Szicíliában sem tudta megvalósítani eszményét, Beszenyei is tudja, hogy felhőket hajszol. Az ember magatartása a természettel szemben mindig romboló. A világ jól van, ahogy van — még ez a kijelentés is káros lehetőségeket hordozhat magában, Beszenyei „hidegedő vérrrel” azt mondja, a világ úgy van, ahogy van. A természet legyen egyetlen vezetőnk. „Egy Természet szerint igen szép, fejez, és piros asszony eszetlen lenne, ha ortzáját festené, hogy szép legyen; de ha nem szép s festi magát, úgy sincs esze” — véli a *Holmi*-ban.

Aki szüntelen elvont eszmékkal bíbelődik, égi dolgok körében él, az nem találja helyét a földön, minduntalan beleütközik a valóság szegleteibe. Minden filozófus, író és művész egy-egy Don Quichote, fenséges és nevetséges egyszerre. Válaszút van itt: vagy az ég vagy a föld felé. Amint Beszenyei mindinkább az ég felé fordul, cserben hagyja a valóság. Amikor visszatér az égből, amely nem tárta fel neki titkait, idegen már, a való nem ismeri meg többé. Két korszakát Tarimenes és Kantakuci jellemzik. Bécsben műveltsége még erősen hiányos, de barátság és szerelem verőfényében éli napjait; Biharban már egyedül intellektuális problémák érdeklik, de gyötrő kérdéseire nem tud választ kapni. A *Tarimenes utazása*-beli Kantakuci, a tanyasi filozófus leírása tükrözi alkonyuló életét: „Sem kötelezni, sem köteleztetni nem akart; hidegvérrel nézte az emberi dolgokat, kit-kit meghagyván értelmében, mivel látta, hogy ez mindegy. Egyáltalában való igazságot az embernek állapotára nézve nem látott sehol gyakorlásban lenni, hanem csak szerzett törvényeket, szokásokat. A csupa természetben pedig tapasztalta, hogy minden igazság csak erőben határozott meg. Így végre ezeken fennhagyván, csak ült, szédelgett e világban, mivel utolsó órája előtt meg nem hallhatott.”⁴

⁴Tanulmányomhoz a következő munkákat vettem figyelembe: Pintér Jenő: *A magyar irodalom története*. — Beöthy Zsolt: *A magyar széppróza története*, 1887. — Eckhardt Sándor: *Bessenyei és a francia gondolat*. E. Ph. K. 1919–22. — Eckhardt Sándor: *A francia forradalom eszméi Magyarországon*, 1922. — Halász Gábor: *A bihari remete*. Nyugat, 1936.